

مفهوم مرگ از دیدگاه دانشگاهیان: یک مطالعه کیفی

بهمن توان^۱، فرزانه جهانی^۲، داود حکمت‌پو^۳

مقاله پژوهشی

چکیده

مقدمه: بدون تردید مرگ و زندگی پس از مرگ و نگرش انسان به آن یکی از موضوعات اساسی مورد بحث در همه ادیان الهی به شمار می‌رود. از این رو مطالعه حاضر با هدف تبیین دیدگاه دانشگاهیان نسبت به مرگ با رویکردی کیفی طراحی گردید.

روش: این مطالعه به روش کیفی و رویکرد آنالیز محتوا انجام شد. جهت جمع‌آوری اطلاعات، از مصاحبه استفاده گردید و شیوه نمونه‌گیری هم به صورت هدفمند صورت گرفت. تعداد ۲۱ نفر به مدت ۲ ماه مورد مصاحبه قرار گرفتند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تجزیه و تحلیل مداوم مقایسه‌ای استفاده گردید.

یافته‌ها: ۶ کد شامل حقیقت قطعی، معنا، ضرورت، تشویش، یاد مرگ و نوع مرگ مفاهیم اصلی مطالعه را تشکیل دادند. درون‌مایه اصلی که تمامی مشارکت کنندگان به آن اذعان داشتند، مفهوم «مرگ دیدگاهی مثبت و معنوی و برگرفته از اعتقادات مشارکت کنندگان به معاد» بود که از داده‌ها استخراج گردید.

نتیجه‌گیری: در این پژوهش، دیدگاه افراد در مورد مرگ دیدگاهی مثبت و معنوی و برگرفته از اعتقادات آنان به معاد بود. از دیدگاه آنان، مرگ مرحله‌ای از تکامل حیات بشر است و توجه و اندیشیدن به مرگ و جهان آخرت، انسان‌ها را از گناهان و خواهش‌های نفسانی دور ساخته و نقش بسزایی در سازندگی آنان دارد.

کلید واژه‌ها: آنالیز محتوا، دیدگاه، مرگ، دانشگاهیان، مفهوم

ارجاع: توان بهمن، جهانی فرزانه، حکمت‌پو داود. مفهوم مرگ از دیدگاه دانشگاهیان: یک مطالعه کیفی. مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت ۱۳۹۲؛ ۲ (۴): ۳۶۵-۳۵۸.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۸/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۰۷/۱۴

یک نگرانی قوی و تکان دهنده درآمده است؛ به طوری که بسیاری آن را یکی از ناخوشایندترین مشخصات بشر و ناتوانی وی در برابر آینده و مرگ می‌دانند (۴). اگرچه مرگ یک واقعیت بیولوژیکی و روان‌شناختی بوده و احساسات در مورد فرایند مرگ و مردن ریشه در چگونگی اجتماعی شدن فرد در جامعه دارد، اما اندیشیدن به مرگ ترسناک بوده و اغلب مردم ترجیح می‌دهند به آن فکر نکنند (۵، ۴)؛ چرا که مرگ آسیب‌پذیری بشر را برخلاف پیشرفت‌های تکنولوژیکی

مقدمه

مرگ به عنوان پایانی بر فعالیت آگاهانه موجود زنده تلقی می‌شود (۱). قرآن کریم می‌فرماید: «هر نفسی چشنده مرگ است» (۲). در میان قدرت‌های فراطبیعی، مرگ یکی از عناصر مهمی می‌باشد که از دیرباز ذهن بشر را به خود مشغول کرده است (۳). اندیشیدن به مرگ از آغاز تمدن بشر نقش مهمی را در زندگی او ایفا نموده و از آغاز ثبت تاریخ بشری حقیقت مرگ و محدودیت بشر در این زمینه به عنوان

۱- استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اراک، اراک، ایران

۲- معاونت آموزش و تحقیقات، دانشگاه علوم پزشکی اراک، اراک، ایران

۳- استادیار، گروه پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی اراک، اراک، ایران

نویسنده‌ی مسؤوول: فرزانه جهانی

Email: jahani@arakmu.ac.ir

یادآوری می‌کند و اضطراب و ترس از مرگ تجربه ناخوشایند و رایج انسان‌ها است (۸-۵).

بدون تردید مرگ و زندگی پس از مرگ و نیز نگرش انسان به آن یکی از موضوعات اساسی مورد بحث در همه ادیان الهی به شمار می‌رود. پژوهش‌ها نشان داده است که اشتغال ذهنی با مرگ حتی می‌تواند در برخی افراد مذهبی تولید اضطراب و افسردگی نماید (۹). خداوند متعال در آیات متعددی از آن یاد کرده و بر تحقق آن تأکید نموده است و حتی پناه به دژهای مستحکم هم گریز از مرگ را امکان‌پذیر نمی‌نماید (۲).

تولد، سالمندی، بیماری و مرگ پدیده‌هایی اجتناب‌ناپذیر در زندگی انسان هستند. تولد و مرگ به ترتیب ابتدا و انتهای عمر انسان را نشان می‌دهند. اکثر مردم از تولد خوشحال می‌شوند، اما از مرگ می‌ترسند؛ به طوری که اغلب به آن فکر هم نمی‌کنند (۱۰). مطالعات نشان داده است که ترس از مرگ با سن، جنس و باورهای مذهبی ارتباط مستقیم دارد، همچنین افراد سالمند نگرش مثبت‌تری نسبت به مرگ دارند (۱۱).

مطالعه انجام شده در کرمان نشان داد، نگرش دانشجویان پرستاری در مورد مرگ و مراقبت از افراد در حال مرگ متفاوت است. همچنین دیدگاه شخصی پرستاران نسبت به مرگ تأثیر مستقیمی بر مراقبت آنان از بیماران در حال مرگ دارد (۱۲).

برخی مطالعات نشان داده‌اند که برنامه‌های آموزشی به صورت مثبتی نگرش منفی دانشجویان پرستاری را نسبت به مرگ و بیماران در حال مرگ تغییر می‌دهد (۱۳، ۱۴). تحقیقات نشان داده است، دیدگاه‌های مذهبی پرستاران مانند اعتقاد به خالق برتر و زندگی پس از مرگ بر روی دیدگاه آنان نسبت به مرگ و مراقبت از افراد در حال مرگ تأثیر بسیار داشته است (۱۵). با عنایت به اهمیت مرگ، پرداختن به آن امری ضروری است و این‌که یاد مرگ و اندیشیدن به مرگ انسان را از بسیاری خطاها، لغزش‌ها و گناهان دور می‌دارد؛ این مطالعه با هدف تبیین مفهوم مرگ از دیدگاه دانشگاهیان دانشگاه علوم پزشکی اراک طراحی گردید.

یادآوری می‌کند و اضطراب و ترس از مرگ تجربه ناخوشایند و رایج انسان‌ها است (۸-۵).

بدون تردید مرگ و زندگی پس از مرگ و نیز نگرش انسان به آن یکی از موضوعات اساسی مورد بحث در همه ادیان الهی به شمار می‌رود. پژوهش‌ها نشان داده است که اشتغال ذهنی با مرگ حتی می‌تواند در برخی افراد مذهبی تولید اضطراب و افسردگی نماید (۹). خداوند متعال در آیات متعددی از آن یاد کرده و بر تحقق آن تأکید نموده است و حتی پناه به دژهای مستحکم هم گریز از مرگ را امکان‌پذیر نمی‌نماید (۲).

تولد، سالمندی، بیماری و مرگ پدیده‌هایی اجتناب‌ناپذیر در زندگی انسان هستند. تولد و مرگ به ترتیب ابتدا و انتهای عمر انسان را نشان می‌دهند. اکثر مردم از تولد خوشحال می‌شوند، اما از مرگ می‌ترسند؛ به طوری که اغلب به آن فکر هم نمی‌کنند (۱۰). مطالعات نشان داده است که ترس از مرگ با سن، جنس و باورهای مذهبی ارتباط مستقیم دارد، همچنین افراد سالمند نگرش مثبت‌تری نسبت به مرگ دارند (۱۱).

مطالعه انجام شده در کرمان نشان داد، نگرش دانشجویان پرستاری در مورد مرگ و مراقبت از افراد در حال مرگ متفاوت است. همچنین دیدگاه شخصی پرستاران نسبت به مرگ تأثیر مستقیمی بر مراقبت آنان از بیماران در حال مرگ دارد (۱۲).

برخی مطالعات نشان داده‌اند که برنامه‌های آموزشی به صورت مثبتی نگرش منفی دانشجویان پرستاری را نسبت به مرگ و بیماران در حال مرگ تغییر می‌دهد (۱۳، ۱۴). تحقیقات نشان داده است، دیدگاه‌های مذهبی پرستاران مانند اعتقاد به خالق برتر و زندگی پس از مرگ بر روی دیدگاه آنان نسبت به مرگ و مراقبت از افراد در حال مرگ تأثیر بسیار داشته است (۱۵). با عنایت به اهمیت مرگ، پرداختن به آن امری ضروری است و این‌که یاد مرگ و اندیشیدن به مرگ انسان را از بسیاری خطاها، لغزش‌ها و گناهان دور می‌دارد؛ این مطالعه با هدف تبیین مفهوم مرگ از دیدگاه دانشگاهیان دانشگاه علوم پزشکی اراک طراحی گردید.

یادآوری می‌کند و اضطراب و ترس از مرگ تجربه ناخوشایند و رایج انسان‌ها است (۸-۵).

بدون تردید مرگ و زندگی پس از مرگ و نیز نگرش انسان به آن یکی از موضوعات اساسی مورد بحث در همه ادیان الهی به شمار می‌رود. پژوهش‌ها نشان داده است که اشتغال ذهنی با مرگ حتی می‌تواند در برخی افراد مذهبی تولید اضطراب و افسردگی نماید (۹). خداوند متعال در آیات متعددی از آن یاد کرده و بر تحقق آن تأکید نموده است و حتی پناه به دژهای مستحکم هم گریز از مرگ را امکان‌پذیر نمی‌نماید (۲).

تولد، سالمندی، بیماری و مرگ پدیده‌هایی اجتناب‌ناپذیر در زندگی انسان هستند. تولد و مرگ به ترتیب ابتدا و انتهای عمر انسان را نشان می‌دهند. اکثر مردم از تولد خوشحال می‌شوند، اما از مرگ می‌ترسند؛ به طوری که اغلب به آن فکر هم نمی‌کنند (۱۰). مطالعات نشان داده است که ترس از مرگ با سن، جنس و باورهای مذهبی ارتباط مستقیم دارد، همچنین افراد سالمند نگرش مثبت‌تری نسبت به مرگ دارند (۱۱).

مطالعه انجام شده در کرمان نشان داد، نگرش دانشجویان پرستاری در مورد مرگ و مراقبت از افراد در حال مرگ متفاوت است. همچنین دیدگاه شخصی پرستاران نسبت به مرگ تأثیر مستقیمی بر مراقبت آنان از بیماران در حال مرگ دارد (۱۲).

برخی مطالعات نشان داده‌اند که برنامه‌های آموزشی به صورت مثبتی نگرش منفی دانشجویان پرستاری را نسبت به مرگ و بیماران در حال مرگ تغییر می‌دهد (۱۳، ۱۴). تحقیقات نشان داده است، دیدگاه‌های مذهبی پرستاران مانند اعتقاد به خالق برتر و زندگی پس از مرگ بر روی دیدگاه آنان نسبت به مرگ و مراقبت از افراد در حال مرگ تأثیر بسیار داشته است (۱۵). با عنایت به اهمیت مرگ، پرداختن به آن امری ضروری است و این‌که یاد مرگ و اندیشیدن به مرگ انسان را از بسیاری خطاها، لغزش‌ها و گناهان دور می‌دارد؛ این مطالعه با هدف تبیین مفهوم مرگ از دیدگاه دانشگاهیان دانشگاه علوم پزشکی اراک طراحی گردید.

روش

در پژوهش حاضر از روش تحقیق کیفی با رویکرد آنالیز محتوا

که هیچ کس از زمان اون خبر نداره، ولی واقعیت اینه که اتفاق می‌افته، مرگ هر چیزی که هست اینه که برای همه اتفاق می‌افته پس منم اونو می‌پذیرم». مشارکت کننده ۱۲ می‌گوید: «می‌دونم مرگ یه حقیقته که حتماً قراره رخ بده و برای همینم قبولش دارم و ترجیح می‌دم با خدا بودنم توی اون دنیا تجربه کنم و همیشه منتظرشم».

معنا

از دیدگاه شرکت کنندگان، مرگ به معنای تکامل، بازگشت به اصل خود، آزادی، رفتن به میهمانی، آخرین صفحه از زندگی و انتقال بود. از دیدگاه آنان مرگ، خاتمه و فنا نبوده و مرحله‌ای از حیات می‌باشد. مرگ یک عمل بسیار ساده مانند انتقال از خواب به بیداری و از بیداری به خواب است. مشارکت کننده ۴ می‌گوید: «مرگ پلی است که انسان باید از یک قرارگاهی رد بشه و به یک قرارگاه وسیع‌تر قدم بگذاره... مرگ یه مرحله از تکامله، ما توی این دنیا یه توقف کوتاه داریم و بعدش می‌ریم. مرگ به نظر من طلاییه چون رنگ خورشیده، رنگ نور و روشناییه». مشارکت کننده ۲ اذعان می‌دارد: «گه زندگی یه هدیه باشه از طرف خداوند که ما نهایت استفاده رو ازش می‌بریم... مرگ رو به عنوان پایان یه زندگی موفق می‌دونم... امانتی رو که از کسی گرفتم بهش پس می‌دم و هیچ طلبی هم ندارم».

ضرورت

از دیدگاه مشارکت کنندگان، وجود مرگ ضروری است. به عقیده آنان مرگ یک نعمت الهی، فرصتی برای حسابرسی به اعمال، خلاصی از قفس تن و رسیدن به تعالی است. آنان معتقد بودند که پیری و ناتوانی و بیماری، جسم را رنجور نموده و روح تحمل این رنج را نخواهد داشت و مرگ رهایی از این رنج است. مشارکت کننده ۱۴ بیان می‌دارد: «مرگ یه نعمت الهیه و باید باشه... وقتی آدم پیر و زمین‌گیر می‌شه و نمی‌تونه کاراشو انجام بده و از دست و پا می‌افته و همین‌طور از چشم دیگران، یا وقتی دچار یه مریضی مزمن یا سرطان می‌شه دیگه اون موقع زندگی براش لذتی نداره و اون جاست که مرگ یه نعمته... رهایی و خلاصی از بند این دنیا و رسیدن به آرامشه». مشارکت کننده ۶ می‌گوید: «به نظر من اگه

گردید (۲۰-۱۸). به منظور بالا بردن استحکام علمی (اعتبار داده‌ها) از روش‌های خاص تحقیقات کیفی (۲۰-۱۸) مانند بازبینی مجدد توسط مشارکت کنندگان (Member check) (پس از تجزیه و تحلیل هر مصاحبه دوباره به مصاحبه شونده‌ها مراجعه و صحت مطالب استخراج شده با نظر وی بررسی مجدد شده و در صورت نیاز، تغییرات لازم انجام شد). برای تضمین معتبر بودن (Credibility) یا اطمینان به صحت داده‌ها از تکنیک تلفیق مکان (نمونه‌گیری در بخش‌های مختلف دانشگاه) استفاده شد. همچنین از شیوه حداکثر تنوع در مشارکت کنندگان (افراد مختلف) استفاده گردید. از طرفی کلیه کدها و درون‌مایه این مطالعه به منظور بررسی بیشتر و افزایش استحکام آن‌ها در اختیار سایر استادان (External check, peer check) قرار گرفت تا هر گونه تناقض و نقص موجود مورد بازبینی و اصلاح قرار گیرد که در نهایت اجماع حاصل گردید. به لحاظ اخلاقی علاوه بر تأیید این طرح تحقیقاتی در کمیته اخلاق در پژوهش دانشگاه علوم پزشکی اراک، مواردی نظیر شرکت در پژوهش بر اساس تمایل افراد و با اخذ رضایت شفاهی، انجام مصاحبه در محیط خصوصی، محرمانه ماندن تمام مصاحبه‌ها و آزادی افراد جهت خروج از پژوهش در صورت تمایل، رعایت گردید.

یافته‌ها

تعداد ۲۱ نفر شامل ۷ دانشجو، ۶ استاد و ۸ کارمند دانشگاه علوم پزشکی اراک در این پژوهش شرکت داشتند. سن افراد شرکت کننده بین ۵۶-۱۹ سال بود. تعداد ۶ کد شامل حقیقت قطعی، معنا، ضرورت، تشویش، یاد مرگ و نوع مرگ استخراج گردید. درون‌مایه اصلی در این مطالعه که تمامی مشارکت کنندگان به آن اذعان داشتند، مفهوم «مرگ دیدگاهی مثبت و معنوی و برگرفته از اعتقادات آنان به معاد» بود.

حقیقت قطعی

مشارکت کنندگان در این مطالعه به قطعی، واقعی و اجتناب‌ناپذیر بودن مرگ و سرنوشت نهایی افراد بشر اشاره داشتند. آنان مرگ را امری مسلم و حقیقی و رخدادی حتمی پنداشتند. مشارکت کننده ۴ اذعان داشت: «مرگ یه واقعیه

طرف قرآن نرفتم و شاید حجابم رو هم کامل رعایت نکردم... نمی‌دونم عاقبتمون چی می‌شه، یه صحنه تار ازش به ذهنم می‌یاد... قیامت و حسابگری و... اون وقته که سعی می‌کنم دیگه گناهامو تکرار نکنم». در مورد عامل بیداری مشارکت کننده ۶ می‌گوید: «وقتی به مرگ فکر می‌کنم حس می‌کنم هیچی تو دست ندارم و برابره آخرتم کاری نکردم و این مته یه تلنگر می‌مونه برام که زودتر بجنبم، چون وقتی بمیرم دستم از دنیا کوتاهه و فرصت جبران برام نیست... واقعاً این بیشتر عذابم می‌ده».

نوع مرگ

از منظر شرکت کنندگان، چگونه مردن اهمیت فراوان دارد. آنان خواستار مرگ با عزت، همراه با رضایت خدا و خلق خدا و روسپیدی در آخرت بودند. همچنین برخی برترین مرگ یعنی شهادت که بهترین نوع مرگ بوده را آرزو کردند. مشارکت کننده ۱۴ اذعان می‌دارد: «من خودم شخصاً موقع خواب می‌گم خدایا اگه واقعاً قراره مرگی برای من حاصل بشه مرگ همراه با عزت باشه... استنباطم اینه که آدم در هر جایی که بخواد بره در اوج باشه و بره... مرگ هم دیدار خداه، خوبه که آدم لحظه‌ای به دیدار خدا بره که در اوج باشه یعنی در سلامت کامل، موقعیت اجتماعی خوب، جایگاه اجتماعی بالا... یعنی وقتی می‌ری اونجا رو سفید باشی». در مورد بهترین نوع مرگ مشارکت کننده ۴ می‌گوید: «من مرگ در بستر بیماری رو دوست ندارم و ترجیح می‌دم و از خدا خواستم که توی میدون جنگ و در مبارزه با دشمنان به شهادت برسم. من خودم زیباترین روش مرگ رو که همون شهادتیه ترجیح می‌دم».

بحث

اولین مفهوم اصلی که ظهور کرد «حقیقت قطعی» بود که مبین دیدگاه شرکت کنندگان در مورد مرگ و حتمی بودن آن است. مرگ یا جدا شدن روح از بدن حقیقتی است که به سراغ همه افراد آمده و هیچ استثنایی در این مورد وجود ندارد و از مرگ گریزی نیست. قرآن کریم در این مورد بیان می‌دارد: «بگو آن مرگی که از آن می‌گریزید قطعاً به سر وقت شما می‌آید» (۲). نکته مهمی که در این پژوهش ذکر گردید

مرگ نباشه زندگی معنایی نداره... تو برای چی به این دنیا اومدی و به کجا می‌خوای بری... مرگه که به زندگی معنا می‌ده و یه تحوله بزرگه».

تشویش

با به یاد آوردن مرگ برخی مشارکت کنندگان از تشویش و اضطراب صحبت می‌کردند. اضطراب ناشی از ترس و دلهره که شاید به خاطر ابهام، کمی توشه آخرت، سنگینی بار گناهان، ناتمام ماندن کارها، نرسیدن به آرزوها و اهداف، دلتنگی خانواده و ... بود.

مشارکت کننده ۱۹ اظهار می‌دارد: «صد در صد همه ما آدمایه ترسی نسبت به مرگ داریم، شاید به خاطر اینه که خیلی باهوش آشنا نیستیم. مثلاً کسی از اون دنیا نیومده برای ما تعریف کنه بگه چه اتفاقی افتاده چون خیلی برامون روشن نیست ترسمون بیشتر می‌شه».

مشارکت کننده ۲۱ می‌گوید: «به نظر من آدمایه واسه این از مرگ می‌ترسن که فکر می‌کنند روحشونم همراه با جسمشون زیر خاک می‌ره و اینه که ترسناکه و وحشت داره». مشارکت کننده ۸ در مورد ترس از مرگ بیان می‌دارد: «حس می‌کنم هنوز آمادگیشو ندارم برای همینم یه حس عجیبی، یه لرزه خاصی، یه رعشه‌ای به بدنم می‌افته. به نظر من با تصور مرگ همه اون کارایی که انسان توی این دنیا انجام داده مثل پرده سینما از جلوی چشمش می‌گذرن و این بدترین زجریه که انسان شاهد همه اعمال و رفتار بدش باشه... اون موقعه که آدم خیلی حسرت می‌خوره و جای خسروانم هست».

یاد مرگ

مضمون یاد مرگ به عنوان عامل بیداری، تلنگر و زنگ هشدار ظهور نمود. افراد به نتایج مثبت اندیشیدن به مرگ از جمله تحمل سختی‌ها و کاستی‌های مادی، ارتقای ابعاد معنوی زندگی، رهایی از آلام و غم‌های دنیا، رهایی از دغدغه‌ها و استرس‌ها، فانی بودن این دنیا و عدم دلبستگی به ظواهر دنیوی و جبران لغزش و گناهان اشاره داشتند. مشارکت کننده ۱۹ در مورد یادآوری گناهان اظهار می‌دارد: «خوب ما خیلی آدمای پاک نیستیم خصوصاً خود من. وقتی به گناهام فکر می‌کنم، این‌که تو نماز سستی کردم، زیاد

سنگینی بار گناهان عامل دیگری برای تشویش مرگ بود. کسانی که دستورات خدای متعال را به درستی به جا نیاورده و می‌دانند در سرای آخرت بازخواست خواهند شد و به کیفر اعمالشان خواهند رسید، دچار تشویش مرگ خواهند شد. Abdel-Khalek نیز در پژوهش خود علت ترس از مرگ دانشجویان عرب و مسلمان را ترس از درد، مجازات، از دست دادن سرگرمی‌های دنیا، نتایج خطاهای دینی و جدایی از آنان که دوستشان دارند، اعلام نمود (۸). در پژوهش آقاجانی و همکاران نتایج نشان داد که نمونه‌ها، دارای نمره اضطراب مرگ در حد مطلوب نبودند (۳). بر اساس تحقیقات انجام شده، افرادی که مرگ نزدیکانشان را تجربه نموده‌اند اضطراب کمتری نسبت به مرگ داشتند (۲۴). همچنین در پژوهش Mallory (به نقل از ایرانمنش و همکاران)، پرستارانی که ترس از مرگ کمتری داشته و مرگ را به عنوان دروازه‌ای به سوی آخرت می‌دیدند و یا به عنوان بخشی طبیعی از حیات قلمداد می‌نمودند، نگرش مثبت‌تری نسبت به مراقبت از افراد رو به مرگ داشتند (۱۳).

مضمون استخراج شده دیگر «یاد مرگ» بود. از دید مشارکت کنندگان، یاد مرگ نقش سازنده‌ای در زندگی داشته و اثرات مثبتی بر جای خواهد گذاشت. اعتقاد به حسابرسی در آخرت و پاداش و جزا در روز قیامت آنان را به انجام اعمال صالح ترغیب می‌نمود. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا پروا دارید و هر کسی باید بنگرد که برای فردا [ی خود] از پیش چه فرستاده است و [باز] از خدا بترسید، در حقیقت خدا به آن چه می‌کنید آگاه است» (۲). یعنی دقت کنید از آن چه برای فردا پیش می‌فرستید و خدا آگاه است از آن چه می‌فرستید. به آن چه می‌فرستید خوب دقت کنید (۲۱). مولای متقیان حضرت علی (ع) نیز در این باره می‌فرمایند: «از خدای بترسید، ای بندگان خدای و پیش از آن که مرگتان فرا رسد دست به اعمال صالح زیند و با نعمت ناپایدار دنیا، ثواب ابدی آخرت را به دست آورید (۲۱). در مطالعه محمدی و همکاران نیز نتایج نشان داد، برجسته کردن مرگ در آزمودنی‌ها در مقایسه با گروه شاهد (که متمرکز به افکار غیر مرگ بودند) به ارتقای سطح حرمت خود منجر می‌شد (۲۵). همچنین

این که مرگ به عنوان سرنوشت معین از سوی خداوند مقدر و حتی انبیا و اولیای الهی نیز آن را تجربه کرده‌اند و این امر باعث ایجاد اطمینان و آرامش خواهد بود؛ چرا که زنده همیشه باقی فقط خداوند است و بس. در همین راستا امام علی (ع) می‌فرماید: «میان شما و نعمت بهشت و آتش دوزخ فاصله‌ای جز مرگ نیست. مرگی که بی‌تردید آمدنی است. بار سفر بر بندید که این سفر را به اصرار از شما خواهند. مهیای مرگ باشید که بر سرتان سایه افکنده است» (۲۱).

دومین مضمون استخراج شده «معنا» بود که مشارکت کنندگان به آن اشاره داشتند. آنان مفاهیم مختلفی از مرگ را بیان نمودند که نشانگر عمق شناختشان از مرگ بود. مرگ پایان کتاب عمر انسان‌ها و شروع حسابرسی اعمال آنان است. از دیدگاه آنان مرگ تولد دیگری برای شروع دوباره است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «مرگ آخرین منزل از منازل دنیا و اولین منزل از منازل آخرت است» (۲۲). قرآن مرگ را نوعی حیات، یک نوع انتقال، یک تطور و تنور حیات تلقی می‌کند «میرانده شد» مثل این است که بگوییم بچه‌ای از مادر متولد شد، وضعی تبدیل به وضع دیگر شد، حیاتی تبدیل به حیات دیگر شد نه این که حیاتی بود و به کلی سلب شد. مردن در منطق قرآن تباهی نیست، صرف خراب شدن نیست، انهدام نیست بلکه مردن انتقال است (۲۳).

«ضرورت» مضمون دیگری بود که مورد تأکید همه شرکت کنندگان در پژوهش قرار گرفت. در پژوهش حاضر به ضرورت وجود مرگ به عنوان دریافت بازخورد اعمال و رفتار انسان اشاره شده و این که اگر مرگی نباشد زندگی دنیوی بیهوده و بی‌معنا بوده و انسان‌ها جزا و پاداش اعمال خود را دریافت نخواهند نمود. در مطالعه انجام شده توسط Mok و همکاران (به نقل از ایرانمنش و همکاران) نیز دانشجویان کرمانی، مرگ را به عنوان رهایی از زندگی پر از ترس و وحشت قلمداد نمودند (۱۲).

«تشویش» از مضامین دیگر در تحقیق حاضر بود. از دید مشارکت کنندگان در این مطالعه، ناشناخته بودن دنیای پس از مرگ، حالتی از تردید و ابهام در مورد مرگ در افراد ایجاد کرده که در نهایت موجب دلهره و اضطراب آنان شده بود.

می‌بخشد تا مؤمنان صالح را چنان‌که باید و شاید پاداش دهد و برای کافران - به کیفر اعمالشان - شرابی از آب جوشان و غذایی دردناک آماده خواهد بود (۲).

از آن‌جا که مرگ قابل تجربه کردن نیست و اغلب مشارکت کنندگان نیز به طور ملموس و واقعی آن را تجربه نکرده بودند؛ بنابراین ممکن است کدهای دیگری به جز کدهای استخراج شده از اظهارات آن‌ها وجود داشته باشد که فقط با تجربه کردن مرگ حتی به یک لحظه یا برگشت از مرگ موقت توسط مشارکت کنندگان اظهار گردد و این موضوع می‌تواند به عنوان محدودیت این مطالعه مطرح باشد.

نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج به دست آمده در این مطالعه، همه مشارکت کنندگان نگرش مثبت و معنوی نسبت به مرگ داشتند. آنان مرگ را فنا و نیستی و پایان نمی‌دانستند که این تفکر نشأت گرفته از اعتقادات دینی و ایمان به معاد است. از دیدگاه مشارکت کنندگان مرگ مرحله‌ای از تکامل حیات بشر است و توجه و اندیشیدن به مرگ و جهان آخرت، انسان را از گناهان و خواشه‌های نفسانی دور ساخته و نقش بسزایی در سازندگی او دارد.

تشکر و قدردانی

این مقاله حاصل طرح تحقیقاتی مصوب با شماره ۸۵۰ و کد اخلاقی ۱۰-۱۳۹-۹۱ بود که هزینه آن توسط معاونت آموزش و تحقیقات دانشگاه علوم پزشکی اراک پرداخت شد. نویسندگان این مقاله بر خود واجب می‌دانند از اعضای محترم شورای پژوهشی و اخلاقی دانشگاه علوم پزشکی و همچنین استادان، دانشجویان و کارکنان دانشگاه علوم پزشکی اراک که صمیمانه ما را در این پژوهش یاری نمودند، تشکر و قدردانی نمایند.

پژوهش انجام شده در کرمان نیز نشان داد، نگرش افراد نسبت به مرگ با نوع مراقبت پرستاران از بیماران در حال مرگ رابطه دارد (۱۱). در پژوهش ایرانمنش و همکاران نیز فقدان آموزش و تجربه در پرستاران سبب ایجاد نگرش منفی نسبت به مرگ و نوع مراقبت از بیماران در حال مرگ شده بود (۲۶).

«نوع مرگ» یکی از مضمون‌های اصلی در پژوهش حاضر بود. این مضمون بیانگر احساسات و دیدگاه افراد نسبت به نوع مرگ و چگونگی رخداد آن بود. از دیدگاه آنان مرگ در بستر بیماری خوشایند هیچ کس نیست. انسان همواره در پی یافتن بهترین‌هاست. زندگی بهتر، سعادت برتر، خوشبختی بیشتر و سرانجام مرگی با عزت‌تر، مرگی که خشنودی خلق خدا و رضایت خدا را به همراه دارد. برخی نیز برترین نوع مرگ یعنی شهادت را آرزو کرده بودند. امام علی (ع) می‌فرماید: «شهادت بهترین مرگ است و سوگند به خدایی که جانم در دست اوست، هزار ضربه شمشیر آسان‌تر است بر من از مرگ در بستر» (۲۱).

مرگ دیدگاهی مثبت و معنوی و برگرفته از اعتقادات مشارکت کنندگان به معاد

از دیدگاه مشارکت کنندگان، مرگ مرحله‌ای از تکامل بشر بوده و نیستی و نابودی محسوب نمی‌گردد. خداوند حق مطلق بوده و فعل او از هر گونه باطل و لغو پیراسته است و آفرینش خداوند هدفمند است. هم‌چنان که قرآن کریم می‌فرماید: «آیا پنداشته‌اید که شما را بیهوده آفریده‌ایم و شما به سوی ما باز نمی‌گردید؟!» (۲). عدل الهی ایجاب می‌کند که با اشخاص نیکوکار و بدکار در مقام پاداش و کیفر، یکسان برخورد نشود. در عین حال می‌بینیم که حیات دنیوی به گونه‌ای است که تحقق عدل کامل در مقام پاداش و کیفر امکان‌پذیر نیست. بازگشت شما به سوی اوست، وعده الهی حق است. خداوند بشر را می‌آفریند، سپس (می‌میراند و) بار دیگر حیات

References

1. Seraji M. The nature of brain death from the viewpoint of Quran and Hadith. J Arak Univ Med Sci 2011; 13(5): 65-77. [In Persian].
2. Holy Quran. Sura Al-Ankabut, Verse 57; Sura An-Nisa, Verse 78; Sura Jumuah, Verse 8; Sura Al-Hashr, Verse 18; Sura Al-Mu'minoon, Verse 115; Sura Yunus, Verse 4.

3. Aghajani M, Valiee S, Tol A. Death anxiety" amongst nurses in critical care and general wards. *Iran J Nurs* 2011; 23(67): 59-68. [In Persian].
4. Abdel-Khalek AM, Tomas-Sabado J. Anxiety and death anxiety in Egyptian and Spanish nursing students. *Death Stud* 2005; 29(2): 157-69.
5. Feifel H. Psychology and death. Meaningful rediscovery. *Am Psychol* 1990; 45(4): 537-43.
6. Korte PD. Registered nurses' anxiety about the process of dying and death. A research study. *Am J Hosp Care* 1985; 2(4): 27-30.
7. Gailliot MT, Schmeichel BJ, Baumeister RF. Self-regulatory processes defend against the threat of death: Effects of self-control depletion and trait self-control on thoughts and fears of dying. *J Pers Soc Psychol* 2006; 91(1): 49-62.
8. Abdel-Khalek AM. Why do we fear death? The construction and validation of the Reasons for Death Fear Scale. *Death Stud* 2002; 26(8): 669-80.
9. Yang SC, Chen SF. A phenomenographic approach to the meaning of death: a Chinese perspective. *Death Stud* 2002; 26(2): 143-75.
10. Tsai JS, Wu CH, Chiu TY, Hu WY, Chen CY. Fear of death and good death among the young and elderly with terminal cancers in Taiwan. *J Pain Symptom Manage* 2005; 29(4): 344-51.
11. Iranmanesh S, Savenstedt S, Abbaszadeh A. Student nurses' attitudes towards death and dying in south-east Iran. *Int J Palliat Nurs* 2008; 14(5): 214-9.
12. Mok E, Lee WM, Wong FK. The issue of death and dying: employing problem-based learning in nursing education. *Nurse Educ Today* 2002; 22(4): 319-29.
13. Mallory JL. The impact of a palliative care educational component on attitudes toward care of the dying in undergraduate nursing students. *J Prof Nurs* 2003; 19(5): 305-12.
14. Kwekkeboom KL, Vahl C, Eland J. Companionship and education: a nursing student experience in palliative care. *J Nurs Educ* 2005; 44(4): 169-76.
15. Rooda LA, Clements R, Jordan ML. Nurses' attitudes toward death and caring for dying patients. *Oncol Nurs Forum* 1999; 26(10): 1683-7.
16. Lundmark M. Attitudes to spiritual care among nursing staff in a Swedish oncology clinic. *J Clin Nurs* 2006; 15(7): 863-74.
17. Polit DF, Beck CT. *Essentials of Nursing Research: Methods, Appraisal, and Utilization*. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins; 2006.
18. Burns N, Grove SK. *Study Guide for Understanding Nursing Research: Building an Evidence-based Practice*. Philadelphia, PA: Saunders Elsevier; 2007.
19. Speziale HS, Carpenter DR. *Qualitative Research in Nursing: Advancing the Humanistic Imperative*. 4th ed. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins; 2007.
20. Neuendorf KA. *The Content Analysis Guidebook*. New York, NY: SAGE; 2002.
21. Nahj al-Balaghe. Sermon 63, 123.
22. Nouri HM. *Mostadrk al-vasayel*. Qom, Iran: Alolbeait Publication; 1987. Vol 71. p. 355.
23. Mottahari M. Maad. Tehran, Iran: Sadra Puplication; 2006. [In Persian].
24. Wessel EM, Rutledge DN. Home Care and Hospice Nurses' Attitudes toward Death and Caring for the Dying: Effects of Palliative Care Education. *Journal of Hospice and Palliative Nursing* 2005; 7(4): 212-8.
25. Mohammadi M, Ghorbani N, Abdollahi A. The Mortality Salience and Self-Esteem: An Experimental Study. *Developmental Psychology* 2010; 7(25): 57-64. [In Persian].
26. Iranmanesh S, Dargahi H, Abbaszadeh A. Attitudes of Iranian nurses toward caring for dying patients. *Palliat Support Care* 2008; 6(4): 363-9.

Death Concept from Academicians' Point Of View: A Qualitative Research

Bahman Tavan¹, Farzaneh Jahani², Davood Hekmatpou³

Original Article

Abstract

Introduction: No doubt death and life after death and human attitude is considered as one of the main subjects in all religions. This study is aimed to determine the concept of death from academicians' point of view.

Method: This qualitative study was performed through content analysis method, and the data were collected through interviews. Sampling was conducted through purposeful sampling method. 21 individuals were interviewed in Arak University of Medical Sciences for 2 months. Constant comparative analysis was utilized for data analysis.

Results: Data analysis has shown that six main codes were identified; certain reality, cognition, necessity, anxiety, death memory, and death quality. In this study the theme of "Death as a spiritual and positive point of view originated from participants' belief in resurrection" emerged.

Conclusion: In this study the persons' views about death, which originated from their belief in resurrection, were positive and spiritual. From participants' point of view death is a stage in the evolution of mankind. Thinking of death prevents humans from committing sin and has a main role in human maturity.

Keywords: Qualitative research, Death, Academician, Point of view, Concept

Citation: Tavan B, Jahani F, Hekmatpou H. **Death Concept from Academicians' Point Of View: A Qualitative Research.** J Qual Res Health Sci 2014; 2(4): 358-65.

Received date: 06.10.2013

Accept date: 16.11.2013

1- Assistant Professor, Department of Islamic Theology, School of Medicine, Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran

2- Deputy of Education and Research, Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran

3- Assistant Professor, Department of Nursing, School of Nursing and Midwifery, Arak University of Medical Sciences, Arak, Iran

Corresponding Author: Farzaneh Jahani, Email: jahani@arakmu.ac.ir